
УДК: 330.83

DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-2-1>

Валерій Вікторович НЕМЧЕНКО

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Української Екологічної Академії наук, академік Української Академії Економічної Кібернетики, завідувач кафедри обліку та аудиту, Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-2984-3357
E-mail: bossvalera29@gmail.com

Катерина Богданівна КОЗАК

доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та логістики, Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-8099-6607
E-mail: kozakkate.coach@gmail.com

Олена Олександрівна МЕЛІХ

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туристичного бізнесу та рекреації, Одеська національна академія харчових технологій
ORCID ID: 0000-0003-4650-6130
E-mail: olenamelikh@gmail.com

ЗСУВИ В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ: ВИКЛИКИ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Немченко В. В., Козак К. Б., Меліх О. О. Зсуви в методології дослідження економічних процесів: виклики парадигми сталого розвитку. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 2. С. 8 – 14.

Анотація

Метою статті є аналіз трансформації методологічних принципів дослідження економічних процесів, що є наслідком зміни парадигми розвитку на основі принципів сталості. Розширення предметного поля економічної теорії пов'язано з процесами глобалізації, екологічними викликами, трансформацією соціальної взаємодії, якісно новим етапом науково-інформаційної революції, зміною питомої ваги фінансового сектору в структурі економіки. Розкрито історичний аспект еволюції теорії розвитку з огляду на специфічні особливості різних історичних епох. Досліджено категорію раціональності і механізми досягнення рівноваги економічних систем (від принципу «невидимої руки» до принципу цілеспрямованості на основі антропоцентристської визначеності моделі економічного розвитку). Проаналізовано філософські основи зміни способу мислення і механізмів мотивації економічних суб'єктів у відповідності до парадигми сталого розвитку. Представлено етапи становлення парадигми сталого розвитку в систематизованому вигляді на основі хронологічної послідовності. Розглянуто сучасні концепції розвитку, в яких питання досягнення економічного зростання втрачає свою актуальність як центральна мета економічної політики, на перший план виходять компоненти, що складають зміст сталості. Зроблено висновок щодо основного напрямку трансформації методології дослідження економічних явищ і процесів, зміст якого полягає у зсуві в філософії господарювання, що проявляється у доповненні неекономічними складовими розуміння економічної раціональності як основи мотиваційного механізму дій господарюючих суб'єктів. Аналіз еволюції сталого розвитку дозволяє стверджувати, що основним предметом дослідження в межах економічної теорії став пошук шляхів забезпечення коеволюції економічної, соціальної та екологічної складових суспільного розвитку, яка реалізується на основі методології пошуку механізмів пом'якшення внутрішніх конфліктів шляхом знаходження об'єктивно зумовлених функціональних взаємозв'язків між ними.

Ключові слова: методологія дослідження, економічні процеси, парадигма, сталий розвиток, принцип раціональності, ринкова самоорганізація.

Valerii NEMCHENKO

Doctor of Economics, Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Ecological Academy of Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Economic Cybernetics, the Head of Accounting and Auditing Chair of Odessa National Academy of Food Technologies

Kateryna KOZAK

Doctor of Economics, Associate Professor, associate professor of Department of Management and Logistics, Odessa National Academy of Food Technologies

Olena Oleksandrivna MELIKH

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Tourism Business and Recreation, Odessa National Academy of Food Technologies

**SHIFTS IN THE METHODOLOGY OF ECONOMIC PROCESSES RESEARCH: CHALLENGES
THE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT PARADIGM**

Nemchenko V., Kozak K., Melik O. Shifts in the methodology of economic processes research: challenges the of sustainable development paradigm. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. 2021. Volume 6. № 1, pp. 8 – 14.

Abstract

The purpose of the article is to analyze the transformation of methodological principles of economic processes research, which is a consequence of the paradigm shift in development based on the principles of sustainability. The expansion of the subject field of economic theory is associated with the processes of globalization, environmental challenges, the transformation of social interaction, a qualitatively new stage of the scientific and information revolution, a change in the share of the financial sector in the structure of the economy. The historical aspect of the theory of development evolution is revealed taking into account the specific features of different historical epochs. The category of rationality and mechanisms of achieving economic systems balance (from the principle of "invisible hand" to the principle of purposefulness based on the anthropocentric definition of the economic development model) are investigated. The philosophical bases of changing the way of thinking and mechanisms motivating economic subjects according to a paradigm of sustainable development are analyzed. The formation stages of the sustainable development paradigm in a systematized form based on the chronological sequence are presented. Modern concepts of development are considered, in which the issue of achieving economic growth loses its relevance as the central goal of economic policy, the components that make up the content of sustainability come ahead. The main transformation direction of the methodology for research of economic phenomena and processes, the content of which is a shift in the philosophy of management, which is manifested in the addition of non-economic components of understanding economic rationality as the basis of motivational mechanism of economic entities. Analysis of the sustainable development evolution suggests that the main subject of research within economic theory was to find ways to ensure the coevolution of economic, social and environmental components of social development, which is based on a methodology for finding mechanisms to mitigate internal conflicts by finding objectively determined functional relationships.

Key words: research methodology, economic processes, paradigm, sustainable development, principle of rationality, market self-organization.

JEL classification: Q01; Q56

Вступ

Сучасний стан економічного розвитку демонструє трансформацію світогляду на суспільні процеси у відповідності до ключових детермінант парадигми сталого розвитку, а саме екологічної і одночасно гуманістичної етики. Оцінка стану та перспективних напрямів розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і національних економік базується на системі чинників, які не обмежуються суто економічними параметрами. Важливу роль відіграє глобалізація як мейнстримна траєкторія формування ціннісних орієнтирів у відносинах економічного порядку. Трансформується розуміння таких кардинальних понять, як раціональність, суспільне і особисте благо. Економічна теорія ґрунтується на базовому принципі раціональності, який в актуальних умовах

глобальних змін підлягає суттєвим змінам метасистемного характеру. З огляду на те, що економічна складова суспільних процесів виступає базисом складної системи соціальних взаємозв'язків, можна стверджувати, що відбувається якісний стрибок у філософії господарювання – розширюється і доповнюється неекономічними складовими розуміння економічної раціональності як основи прийняття господарських рішень.

Економічна наука в Україні характеризується високим інтелектуальним потенціалом розв'язання методологічних проблем. Зацікавленість у зазначеній проблематиці підтверджується тим, що низка вчених предметом своїх досліджень обирає саме питання трансформації методологічних принципів як основи сучасних підходів до аналізу соціально-економічних проблем. Серед них: Гальчинський А., Гайдай Т. В., Артёмова Т. І., Супрун Н. А., Лагутін В. Д., Нестеренко О. П., Галабурда М. К., Маслов А. О., Вітер І. І., Калініченко З. Д., Волкова О. М., Лопух К. В., Гордіца К. А. тощо.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз трансформації методологічних принципів дослідження економічних процесів, що є наслідком зміни парадигми розвитку на основі принципів сталості.

Виклад основного матеріалу

Зміни, що спостерігаються в економічній теорії, пов'язані з розширенням її предметного поля. Фундаментальні проблеми, що пов'язані з глобалізацією, екологічними викликами, трансформацією соціальної взаємодії, якісно новим етапом науково-інформаційної революції, зміною питомої ваги фінансового сектору в структурі економіки, розширює коло досліджуваних процесів. При цьому, сутнісно глибокою є думка відомого українського економіста Гальчинського А., який стверджує: «По суті, політекономія – це теорія економічного розвитку» [1].

Грунтуючись на представленому вище баченні, розглянемо історичний аспект еволюції теорії розвитку, що зумовлена змінами об'єктної складової. Останні провокують зсуви в методологічних принципах досліджень соціально-економічних процесів.

Кожна історична епоха характеризується специфічними особливостями розвитку. Так, теоретичною основою аналізу економічного розвитку індустріальної стадії в економічній історії є принцип самоорганізації процесів в економіці, що забезпечують її функціонування на основі власних життєвих принципів. Спостерігається акцентуалізація на механізмах спонтанного порядку в досягненні рівноваги економічної системи, збалансованого кругообігу структурних елементів.

Спонтанний порядок розглядається в аспекті формування внутрішнього порядку із зовнішнього хаосу. Порядок на різних рівнях економічної системи як різновиду соціальної є наслідком дії самозацікавлених індивідуумів. Їх реакції і траєкторія руху переслідують егоїстичний інтерес підвищення економічного ефекту, відсутній елемент макроекономічного планування. Апологетом економіко-філософської ідеї ринкової самоорганізації є концепція Сміта А. «очевидної і простої системи природної свободи».

Метафорою, пов'язаною з функціонуванням спонтанного процесу, став принцип «невидимої руки» Сміта А.. Він зазначає: «Ті, хто складає плани, порушують природу в ході її впливу на людські справи, і не потрібно нічого більшого, ніж залишити її одну і надати їй чесну гру в переслідуванні її цілей, які вона може створити своїми власними задумами... Потрібно, однак, ще небагато, щоб дійти до стану найвищого ступеню статку від ницого варварства: мир, низькі податки та прийнятне відправлення правосуддя, решта здійснюється шляхом природного ходу речей». [2, 358].

Концепція «невидимої руки» ґрунтується на наступних постулатах [3]:

✓ вчинки людини часто мають непередбачувані і ненавмисні для агентів наслідки. Людина активно втручається в існуючий порядок зовнішнього світу, викликаючи до життя невідомі їй соціальні і природні сили, зв'язки і співвідношення;

-
- ✓ сукупність сумісних активностей, незапланованих наслідків дій атомізованих індивідів протягом довгострокового періоду втілюється в порядок;
 - ✓ порядок, що спонтанно сформувався, діє на благо всім учасникам таким способом, котрий не мався на увазі, однак є бажаним.

Спонтанна самоорганізація економіки як методологічний принцип використовується в схемах розширеного відтворення Маркса К. Останній розглядав розвиток економічної суспільної формації як природно-історичний процес.

Одним з етапів розвитку економічної думки стало усвідомлення обмежень, що мають місце в реалізації моделі «невидимої руки» Сміта А. Так, Ерроу К. і Дебре Ж. використали модель Вольраса, за якої економіка вважається ефективною в тому випадку, коли ніхто не може покращити ситуацію без того, щоб не погіршити стан інших для обґрунтування категорії «провали ринку». Під ними розуміються ситуації, в яких принцип самоорганізації не спрацьовує, викликаючи потребу в державному регулюванні. Фактично, рух до економічної ефективності на основі егоїстичного інтересу господарюючого суб'єкта може формувати ситуації, які є нестерпними для життя в макроекономічному і глобальному сенсах.

Генеza і розвиток постіндустріальної формації відбувається на основі зміщення акценту на антропоцентристську визначеність моделі економічного розвитку, де джерелом енергетичного початку є людина як творча особистість з нескінченним генетичним прагненням до нового. При цьому множина конкуруючих цілеспрямованих дій суб'єктів, які переслідують свої індивідуальні егоїстичні інтереси, підпорядковується елементам парадигми сталого розвитку. Спостерігається реалізація цілеспрямованих дій щодо формування адекватних зазначеній парадигмі мотиваційних механізмів прийняття економічних рішень, формування діапазону вибору окремих індивідів індивідуальних траєкторій розвитку.

Кінець ХХ – початок ХХІ сторіччя виводить на перший план жорсткі обмеження економічного зростання. Як зазначає Чешков М., ідеться про ситуацію, що генерується в межах трикутника «розвиток – виживання – катастрофа» [4, 80]. На наш погляд, справедливою є думка Морена Е., який зазначає: «Розвиток, що розглядається виключно як технічний і економічний процес, включаючи і сталий розвиток, перетворюється на ніщо; такий розвиток не витримує критики. Нам необхідне більш багате і складне розуміння розвитку» [5, 60].

Філософською основою ідей сталого розвитку стало ноосферне мислення, запропоноване в теорії В. І. Вернадського. Сьогодні людство стоїть перед вибором, про який дослідник писав 100 років тому. Не випадково його монографію тільки в 1990-х роках чотири рази перевидавали в Європі та США. Ми рухаємося до четвертої промислової революції за рахунок інформаційно-комунікаційних технологій, робототехнологій, біотехнологій та екотехнологій, а це несе багато викликів оточуючому середовищу та нашому суспільству. З одного боку, за рахунок технологій звільняються трудові ресурси, а з іншого – суспільство потребує розробки багатьох промислових процесів, виробів і послуг заради гармонійного співіснування людини та природи [7].

Можна констатувати трансформацію принципу раціональності в економічній сфері за рахунок ціннісно-світоглядного зсуву у філософії господарювання на основі парадигми сталого розвитку з виділенням його трьох складових: економічної (теорія максимального потоку сукупного доходу); соціальної (орієнтація розвитку на індивідуума, збереження стабільності соціальних і культурних систем); екологічної (забезпечення збереження цілісності біологічних і фізичних природних систем).

При цьому акцент переноситься в динамічну сферу, що включає імпульс до самовідновлення та адаптації.

Популяризація парадигми сталого розвитку тісно пов'язана з діяльністю Римського клубу, мету діяльності якого задекларовано наступним чином: дати суспільству

методику, за допомогою якої можна було б науково аналізувати проблеми людства, пов'язані з фізичною обмеженістю ресурсів Землі, бурхливим ростом виробництва і споживання; застерегти людство щодо критичної ситуації, яка склалася у світі; визначити для суспільства заходи доцільного управління, досягнення «глобальної рівноваги» [7, 3].

Представимо етапи становлення парадигми сталого розвитку в систематизованому вигляді на основі хронологічної послідовності [8]:

Перша половина ХХ ст. – Учення про ноосферу як сучасну стадію геологічного розвитку біосфери (В. І. Вернадський);

1968-1981 рр. – Визначення «меж зростання» на основі системного використання глобальних імітаційних математичних моделей (Аурелио Печчеї, Д. Медоуз);

1970 р. – Прогнозування сценаріїв розвитку людства у його взаємозв'язку з біосферою (Джей Форрестер);

1972 р. – Розробка концепції «нульового зростання» за допомогою комп'ютерного моделювання на довгостроковий період (Донелл і Деніс Медоуз);

1974 р. – Запропонована концепція «органічного зростання», що базується на розумінні світу як живого організму (Михайло Месарович, Едуард Пестель);

1975 р. – Ідея «Нового світового порядку» як концепції виключення егоїстичного інтересу господарюючих суб'єктів з базових понять економічного розвитку (Ян Тинберген);

1983 р. – Акцентовано увагу на забезпеченні збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку (Гру Харлем Брундтланд / Міжнародна комісія з довкілля і розвитку);

1992 р. – Закріплення в Декларації Конференції ООН концепції сталого розвитку та дотримання соціально-відповідальної поведінки з боку суспільства, держави і бізнес-спільноти (Всесвітня конференція з навколишнього середовища і розвитку під егідою ООН в Ріо-де-Жанейро);

1993 р. – Затверджена Комісія зі сталого розвитку, пріоритетним напрямком роботи якої визнано формування міжурядових механізмів взаємодії (Економічна і соціальна рада ООН);

1993 р. – Прийняття програми дій, спрямованих на вирішення глобального завдання заохочення і захисту прав та основних свобод людини (Конференція ООН з проблем прав людини у Відні);

1994 р. – Прийняття програми дій з питань народонаселення і розвитку (Конференція ООН з народонаселення і розвитку в Каїрі);

1995 р. – Прийняття програми дій, принципів та цілей соціального розвитку, розробка зобов'язань для його підтримання (Конференція з соціального розвитку в Копенгагені);

1995 р. – Започаткування протидії викидам вуглекислого газу в атмосферу (Берлінський мандат);

1997 р. – Зобов'язання скоротити або стабілізувати викиди парникових газів (Киотський протокол);

2002 р. – Десятирічна програма заходів на основі концепції сталого розвитку з опорою на партнерство, неурядові організації, бізнес-спільноту та окремі корпорації (Йоганнесбурзький план);

2015 р. – Схвалення «Плану дій для людей, планети та процвітання» до 2030 року (70 сесія Генеральної Асамблеї ООН);

2015 р. – Аналіз споживання, бідності і добробуту (Енгус Дітон);

2018 р. – Модель довгострокового економічного аналізу з включенням в неї таких факторів, як зміна клімату та інновації (Уільям Нордхаус, Пол Ромер);

2019 р. – Експериментальний підхід у полегшенні бідності (Абхіджит Банерджи, Естер Дюфло, Майкл Кремер).

Поява нових викликів для глобальної економічної системи сформувала об'єктивну необхідність розширення теоретичних підходів до метасистемного розвитку. Найбільш популярні з них представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Сучасні концепції розвитку

Назва концепції	Основні представники	Базові ідеї
Концепція Нової норми (New Normal)	Білл Гросс, Мухамед Ель-Ерідан	Низькі темпи економічного зростання і високе безробіття – це не тимчасова ситуація, в яку потрапила економіка після гострої фази фінансової кризи і з якої вона швидко повернеться до докризової норми, навпаки, це нова норма для економіки, і продовжуватися така ситуація буде довго
Концепція реіндустріалізації (неоіндустріалізації)	П. Марш, Е. Тоффлер	Сутність нової індустріалізації [6, с. 186] полягає в тотальному впровадженні електронного обладнання не тільки в процеси фінансового керування компаніями, але й у процеси дизайну, розроблення, дистрибуції, післяпродажного обслуговування виробленої продукції. Технологічним змістом нової індустріалізації є промисловий Інтернет, 3D-технології і промислові роботи, які в майбутньому повинні привести до революційних зрушень в індустріальній і, що є найголовнішим, в соціальній сферах
Концепція «зеленої» економіки	Д. Піарс, А. Маркандіа, Є. Барбієр	«Зелена» економіка ґрунтується на прийнятті в якості провідного фактору розвитку економіки інвестування в розробку і впровадження технологій, заснованих на використанні альтернативних джерел енергії і палива, технологій екологічно чистого виробництва, чистих технологій у веденні сільського господарства, «зеленому будівництві», а також програмах очищення повітря, води і ґрунту від забруднень, переробки та утилізації відходів тощо.
Концепція інклюзивного розвитку	Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Е.С. Райнерт, Дж. Подест, З. М. Бедос, С. Голандер	Кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. В узагальненому розумінні інклюзивний (від англ. Inclusiveness – залученість) розвиток полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій

Як видно з представленої в табл. 1 інформації, питання досягнення економічного зростання втрачає свою актуальність як центральна мета економічної політики, на перший план виходять компоненти, що складають зміст парадигми сталого розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Укорінення парадигми сталого розвитку як провідної стратегії глобальної трансформації призводить до змін в методології дослідження економічних явищ і процесів. Відбуваються зсуви у філософії господарювання, що проявляються у доповненні неекономічними складовими розуміння економічної раціональності як основи мотиваційного механізму дій господарюючих суб'єктів. В умовах постіндустріальної економіки девальвуються принципи економічного і технологічного детермінізму, пріоритети homo economicus. Концепція сталого розвитку долає обмеженість механізмів економічної самоорганізації (формування спонтанної рівноваги економічної системи в її статичному стані) на основі включення елементів цілеспрямованості на основі антропоцентристської визначеності моделі.

Аналізуючи еволюцію сталого розвитку можна стверджувати, що основним предметом дослідження в межах економічної теорії став пошук шляхів забезпечення коеволюції економічної, соціальної та екологічної складових суспільного розвитку, яка реалізується на основі методології пошуку шляхів пом'якшення внутрішніх конфліктів шляхом знаходження об'єктивно зумовлених функціональних взаємозв'язків між ними.

Список літератури

1. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. №5. С. 4-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_5_2
2. Reisman David A. Adam Smith on Market and State. *Journal of Institutional and Theoretical Economics JITE. Zeitschrift fur die gesamte Staatswissenschaft*. Vol. 154. 1998, pp. 357–383.
3. Козак К.Б. Принцип раціональності в теоріях економічного розвитку. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2020. № 3. С. 353-363.
4. Идея развития: возможность обновления. Материалы научного семинара. *Мировая экономика и международные отношения*. 2007. № 2. С. 75-89.
5. Морен Э. *Образование в будущем: семь неотложных задач*. Синергетическая парадигма. М., "Прогресс Традиция", 2006. 85 с.
6. Цебро О.В. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу як база для інноваційного забезпечення екологічного розвитку регіонів (ноорегіонів). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Том 28 (67). № 1. 2017. С. 5-10.
7. Римский клуб. *Теория и практика управления*. 2003. № 3. С. 3.
8. Козак К. Б. Еволюція парадигми сталого розвитку. *Матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем»*, (8 жовтня 2020 р.). Харків: ХНТУСГ, 2020. С. 449-451.

References

1. Halchynskiy, A. (2012). Ekonomichniy rozvytok: metodolohiia onovlenoi paradyhmy. [Economic development: methodology of the renewed paradigm] *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*. no 5, pp. 4 - 17. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_5_2.
2. Reisman, David A. (1998). Adam Smith on Market and State. *Journal of Institutional and Theoretical Economics JITE». Zeitschrift fur die gesamte Staatswissenschaft*. Vol. 154, pp. 357–383.
3. Kozak, K.B. (2020). «Pryntsyp ratsionalnosti v teoriiakh ekonomichnoho rozvytku». *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriiia «Ekonomichni nauky»*. no 3, pp. 353-363.
4. Ydeia razvytyia: vozmozhnost obnovleniia. [Idea of development: possibility of updating]. (2007). *Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnie otnosheniia*. no 2. pp. 75-89.
5. Moren, E. (2006). *Obrazovanye v budushchem: sem neotlozhnykh zadach. Synerheticheskaia paradyhma. [Education for the Future: Seven Imperatives. Synergetic paradigm]. Prohress Tradytyzia. Moscow. Russia.*
6. Tsebro, O.V. (2017). «Vchennia V.I. Vernadskoho pro noosferu yak baza dlia innovatsiinoho zabezpechennia ekolohichnoho rozvytku rehioniv (noorehioniv)». *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: Ekonomika i upravlinnia*. Tom 28 (67). no 1, pp. 5-10.
7. Rymyskiy klub. [Roman club]. (2003). *Teoryia y praktyka upravleniia*. no 3. pp. 3.
8. Kozak, K. B. (2020). «Evoliutsiia paradyhmy staloho rozvytku». *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system [Management of development of social and economic systems]. Proceedings of the Fourth International Scientific and Practical Internet Conference (8 october 2020). Kharkiv: KhNTUSH*, pp. 449-451.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2021 р.